

Dutka, Wojciech

Geografia wydawnicza prasy parafialnej Kościoła rzymskokatolickiego w II Rzeczypospolitej

Rocznik Historii Prasy Polskiej 10/2(20), 75-94

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

T. X (2007) Z. 2(20)
ISSN 1509-1074

**ROCZNIK
HISTORII PRASY POLSKIEJ**

The Geographical
Distribution of Roman
Catholic Parish Press
in the Second Republic
of Poland

**Geografia wydawnicza
prasy parafialnej
Kościoła
rzymskokatolickiego
w II Rzeczypospolitej**

Instytut Historii
Katolicki Uniwersytet Lubelski
Jana Pawła II
Instytut Historii
al. Raławickie 14
PL 20-950 Lublin

**Wojciech
DUTKA**

KEY WORDS

Roman Catholic parish press, Second Republic of Poland, statistical and geographical analysis

SŁOWA KLUCZOWE

prasa parafialna Kościoła rzymskokatolickiego, II Rzeczypospolita, analiza statystyczno-geograficzna

ABSTRACT

The paper discusses the statistical and geographical characteristics of Roman Catholic parish press in social, pastoral and political aspects. The most important publishing centres, publishers and editors of the period 1918–1939 are presented.

ABSTRAKT

Artykuł zawiera analizę statystyczno-geograficzną prasy parafialnej Kościoła rzymskokatolickiego w kontekście społecznym, duszpasterskim i politycznym. Autor przedstawia główne ośrodki drukarskie, wydawców i redaktorów działających w latach 1918–1939.

Streszczenie

Autor stawia sobie za cel analizę statystyczno-geograficzną prasy parafialnej Kościoła rzymskokatolickiego w kontekście społecznym, duszpasterskim i politycznym w okresie II RP. Istnienie tej prasy jest bowiem częścią komunikowania społecznego między duchowieństwem i laikatem. Autor przedstawia związane z zagadnieniem geografii wydawniczej główne ośrodki drukarskie, postacie redaktorów i wydawców, a także uporządkowany wgląd do stanu badań. Wypełnia istotną lukę w historii prasy wyznaniowej poprzez ukazanie szerszego, społeczno-ekonomicznego tła jej funkcjonowania, które do tej pory nie zostało należycie zbadane i opisane.

Stan badań nad zagadnieniem dziejów prasy parafialnej w latach 1918–1939

Nie istnieje po dziś dzień syntetyczna praca poświęcona prasie parafialnej Kościoła rzymskokatolickiego w latach 1918–1939. Zagadnienia powstania i rozwoju tej prasy próbował już naświetlić piszący te słowa¹. Nieco uwagi tej prasie na terenie Pomorza poświęcił Jan Walkusz w swojej pracy o duchowieństwie chełmińskim w II Rzeczypospolitej, ale tylko w tle inicjatyw wydawniczych tamtejszego duchowieństwa². O prasie parafialnej zaledwie wspomina W. Mysiek w swej pracy poświęconej działalności i polityce Kościoła Katolickiego w II Rzeczypospolitej, podając nieprawidłową liczbę około 60 czasopism parafialnych, jakie miały być wydawane w tym okresie³. Pracę tę należy jednak uznać za przestarzałą, choć nie we wszystkich aspektach. Wzmianki o prasie parafialnej pojawiły się również w pracy Jolanty Dziennikowskiej poświęconej dziejom prasy radomskiej dwudziestolecia międzywojennego⁴. Wspomina o istnieniu prasy parafialnej również Rajmund Jankowski w swojej pracy o historii prasy kaliskiej⁵. Jednak jedynym istniejącym do tej pory opracowaniem odnoszącym się do treści czasopism parafialnych w okresie dwudziestolecia jest praca Zygmunta Piotra Cywińskiego, będąca monografią pięciu czasopism parafialnych z lat 1929–1939 z okręgu Torunia⁶. Praca Cywińskiego jest analitycznym ujęciem i charakterystyką treści tych czasopism pod kątem ich funkcji społecznych i roli w duszpasterstwie parafialnym

¹ W. Dutka, *Powstanie i rozwój prasy parafialnej Kościoła rzymskokatolickiego w II Rzeczypospolitej*, RHPP 2006, nr 9, z. 2 (18), s. 56–82.

² J. Walkusz, *Duchowieństwo katolickie w diecezji chełmińskiej 1918–1939*, Pelplin 1992, s. 394–405.

³ Na podstawie ustaleń piszącego te słowa, liczba ta sięgnęła 197 tytułów i nie jest jeszcze ostateczna liczba. Por. W. Mysiek, *Kościół Katolicki w latach 1918–1939*, Warszawa 1966, s. 174.

⁴ J. Dziennikowska, *Prasa radomska w dwudziestoleciu międzywojennym*, Radom 1995, s. 64–68.

⁵ R. Jankowski, *Dzieje prasy kaliskiej*, Kalisz 1983, s. 3.

⁶ Z. P. Cywiński, *Wiadomości kościelne parafii toruńskich 1929–1939. Monografia czasopism*, „Studia Pelplińskie” 1977, nr 11, s. 159–217.

miasta Torunia z lat trzydziestych XX wieku. Bez wątplenia najbardziej pożytecznym opracowaniem dla badań nad historią czasopiśmiennictwa parafialnego jest *Bibliografia katolickich czasopism religijnych 1918–1939* pod redakcją Zygmunta Zielińskiego, która ujmuje nazwiska redaktorów, wydawców, czas trwania poszczególnych tytułów oraz niejednokrotnie nakłady, objętość i treść czasopism⁷. Wartość tego opracowania jest nie do przecenienia, niemniej nie jest to bibliografia zupełna. Aleksandra Garlicka w recenzji pracy Zielińskiego zwróciła uwagę na pewne niedogodności konstrukcyjne i nietypowy schemat konstrukcji bibliograficznej⁸. Bibliografia ma jednak pewne braki. Przykładowo pominięto w niej istnienie w Lubartowie „Jednodniówki Parafialnej” w 1936 roku, która jest dość nietypowym czasopismem parafialnym z uwagi na format i objętość. Czasopismo znajduje się w zbiorach biblioteki uniwersyteckiej KUL⁹. Stąd w naszym przekonaniu istnieją podstawy aby przypuszczać, że liczba czasopism parafialnych Kościoła katolickiego nie jest jeszcze definitywnie zamknięta. Warto zaznaczyć, że w przedstawionej rozprawie materiał statystyczny został oparty właśnie na bibliografii pod redakcją Zielińskiego. Krótkie wzmianki na temat prasy parafialnej niosą również niektóre opracowania biograficzne polskiego duchowieństwa przełomu XIX i XX wieku, tak zbiorowe jak indywidualne, które z racji koniecznej selekcji materiału źródłowego zawierają jedynie fragmentaryczne spostrzeżenia prezentowane w tle postaci poszczególnych duchownych, którzy w ciągu swojego życia zajmowali się redagowaniem tego typu prasy¹⁰. Prasę parafialną wykorzystał również jako źródło Damian Pałka w swej najnowszej pracy o stosunku Kościoła Katolickiego do Żydów w okresie międzywojennym¹¹.

Istotne wydaje się również stwierdzenie, że w opracowaniach dotyczących dziejów poszczególnych diecezji oraz parafii, gdzie wydawano prasę parafialną w okresie dwudziestolecia międzywojennego, również całkowicie pominięto jej znaczenie¹². Większość literatury na temat historii prasy katolic-

⁷ *Bibliografia katolickich czasopism religijnych 1918–1939*, red. Z. Zieliński, Lublin 1981.

⁸ A. Garlicka [rec.], *Bibliografia katolickich czasopism religijnych 1918–1939*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej 1983, nr 22, z. 2, s. 99–101.

⁹ Lubartowska „Jednodniówka Parafialna”, 11 XI 1936, ss.14: sygn. Biblioteki Uniwersyteckiej KUL, 50305 III.

¹⁰ Zob. H. Mross, *Słownik biograficzny duchowieństwa Pomorskiego wyświęconych do roku 1920*, Pelplin 1995; *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*, red. M. Pater, Katowice 1996; J. Kurek, Z. Hojka, *Śląski Mechabeusz — ksiądz Józef Czempiel i jego parafia*, Chorzów 1997.

¹¹ D. Pałka, *Kościół Katolicki wobec Żydów w Polsce międzywojennej*, Kraków 2006.

¹² W. Jemielity, *Parafie Łomży i okolicy*, Łomża 1990; S. Wilk, *Archidiecezja Gnieźnieńska w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1992; L. Broaniak, *Monografia parafii św. Józefa w Piekarach Śląskich, Piekary Śląskie 1998; Z dziejów parafii św. Barbary w Chorzowie. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej 19 X 1996 roku w stulecie drugiej konsekracji kościoła*, red. J. Myszor, Chorzów 1998; J. Sobolewski, *Rajgród — sanktuarium maryjne*, Rajgród 1996.

kiej i jej form, podobnie jak wcześniej wymieniane grupy opracowań, całkowicie pomijają istnienie prasy parafialnej¹³.

Punkty wydawnicze — ujęcie statystyczne

Historia prasy bada zakres, typologię oraz uwarunkowania społeczno-gospodarcze, jakie towarzyszyły powstaniu prasy¹⁴. Warto podkreślić, że rozwój każdego typu prasowego jest faktem historycznym, a więc takim wydarzeniem, które można umiejscowić w ściśle określonej przestrzeni i czasie. Prasa parafialna wydawana w okresie II Rzeczypospolitej ma ściśle pojęty geograficzny zakres występowania.

Doszedłem do wniosku na podstawie żmudnej kwerendy, że za punkty wydawnicze prasy parafialnej można uznać 120 ośrodków wydawniczych, których ukazywało się 197 tytułów prasy parafialnej. Z uwagi na warunki graficzne niemożliwe było ujęcie na mapie nr 1 wszystkich punktów w wydawniczych, w jakich wydawano prasę parafialną, ujęto natomiast ośrodki, w których ukazywały się przynajmniej 3 tytuły. Natomiast ośrodkiem wydawniczym dla prasy analizowanego rodzaju prasy jest macierzysta parafia, a ich klasyfikacja zostanie przedstawiona w dalszych paragrafach. Poniższa tabela 1 oraz rycina 1 obrazują klasyfikację punktów wydawniczych prasy parafialnej.

Tabela 1

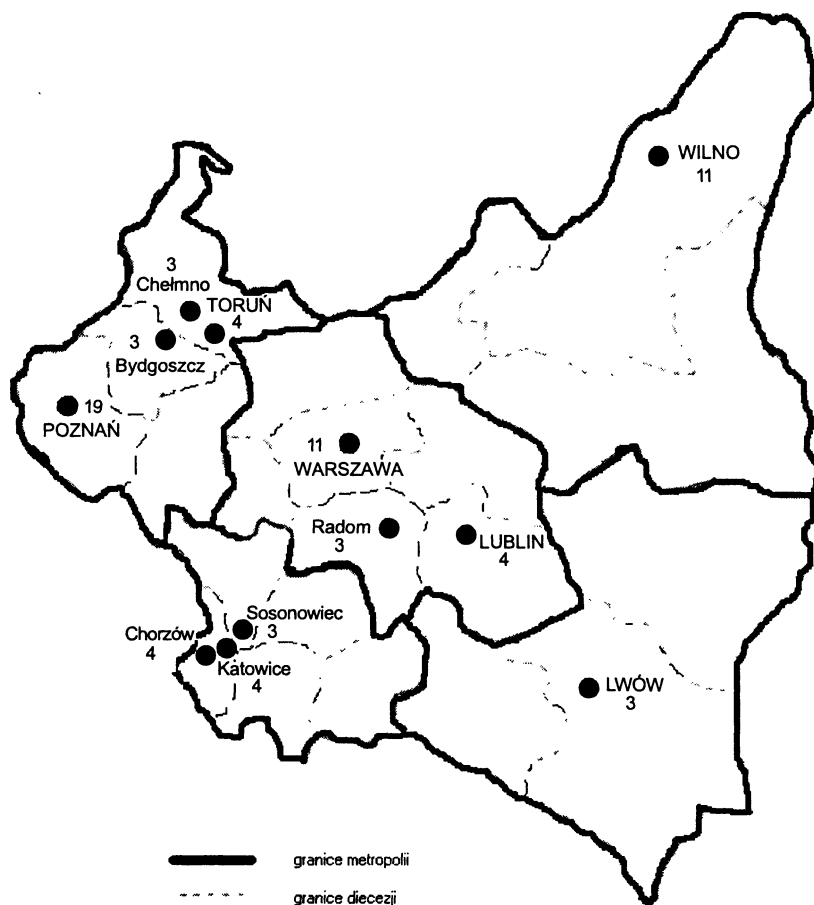
Ośrodki wydawnicze prasy parafialnej 1918–1939

Wielkość ośrodka wydawniczego	Ilość tytułów wydawanych w danym ośrodku	Ilość punktów wydawniczych prasy parafialnej
Duże	20–10	3
Średnie	9–3	9
Małe	2–1	108

Źródło: *Bibliografia katolickich czasopism religijnych...*

¹³ Z. Kaczmarek, *Prasa gostyńska w okresie międzywojennym*, „Rocznik Leszczyński” 1979, nr 3, s. 191–207; A. Paczkowski, *Prasa katolicka w II Rzeczypospolitej*, „Przeгляд Katolicki” 1985, 73, nr 16/17; tenże, *Prasa II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1980, s. 292–296; Cz. Lechicki, *Prasa katolicka w II Rzeczypospolitej*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1984, 23, z. 2, s. 45–70; P. Władyka, *Prasa II Rzeczypospolitej*, [w:] *Dzieje Prasy Polskiej*, red. J. Łojek, Warszawa 1988, s. 102–145; J. Załubski, *Prasa Kościoła Katolickiego*, [w:] *Dzieje Poznania*, t. 2, Warszawa 1998, s. 1307–1310; J. Plis, *Kościół Katolicki w Polsce a prasa, radio i film: 1918–1939*, Lublin 2001.

¹⁴ Zob. M. Kafel, *Przedmiot, cele i główne tendencje badawcze w prasoznawstwie*, [w:] *Metody i techniki badawcze w prasoznawstwie*, t. 2, Warszawa 1970, s. 16.



Ryc. 1. Najważniejsze ośrodki prasy parafialnej w II Rzeczypospolitej

Klasyfikacja w tabeli 1 ukazuje dysproporcję pomiędzy ilością ośrodków większych i średnich, a miejscami gdzie wydawano poniżej dwu tytułów prasy parafialnej. Mapa 1 ukazuje, że największymi ośrodkami wydawniczymi prasy parafialnej były: Poznań, gdzie w okresie międzywojennym wydawano 19 czasopism parafialnych, oraz Warszawa i Wilno — po 11 tytułów parafialnych. W diecezji poznańskiej największe skupienie czasopism wystąpiło w granicach miasta Poznania¹⁵, co zdaje się mieć swoje uzasadnienie w chronologicznych początkach rozwoju tego gatunku czasopiśmiennictwa na ziemiach

¹⁵ Samo miasto Poznań w ciągu dwudziestolecia międzywojennego charakteryzowało się 100% wzrostem liczby ludności. W 1921 wg przeprowadzonego w tym roku spisu powszechnego liczba mieszkańców wynosiła 170 tysięcy mieszkańców, a w 1931 (spis powszechny) — blisko 246 tysięcy.

polskich. Do ośrodków, gdzie ukazywała się średnia ilość gazet i kalendarzy parafialnych zaliczają się: Toruń, Katowice, gdzie ukazywało się 5 tytułów, Lublin i Chorzów — po 4 tytuły oraz Bydgoszcz, Sosnowiec, Radom, Lwów i Chełmno nad Nerem — po 3 tytuły¹⁶. W przeważającej większości punkty wydawnicze prasy parafialnej wydawały po jednym czasopiśmie. I jest to cecha nadrzędna, która świadczy o dużym stopniu regionalizacji tego gatunku czasopiśmiennictwa i jego niestabilności ekonomicznej. Potwierdza to również podział punktów wydawniczych prasy parafialnej ze względu na charakter urbanizacyjny. W roku 1921 jedynie 52 punkty wydawnicze były położone w miastach, pozostałe 78 — na wsi.

Parafie jako ośrodki wydawnicze

Parafie były miejscem powstania i kolportażu czasopism, a więc analiza materiału źródłowego dotyczącego tych parafii, będzie miała na celu ukazanie parafii jako podstawy istnienia tej prasy. Istnienie gazet parafialnych było powiązane ściśle z funkcjami duszpasterstwa parafialnego w okresie międzywojennym. Niestety, badania prowadzone nad rozwojem sieci parafialnej w Polsce w okresie międzywojennym zupełnie pomijają fakt istnienia prasy parafialnej¹⁷. Aby naświetlić podłoże pozwalające zaistnieć takiej prasie, funkcje parafii należy rozpatrzeć w kilku płaszczyznach. W perspektywie socjologicznej i historycznej parafia jest obrazem społeczności ludzkiej, zajmującej określone terytorium, które cechami działalności są nie tylko ewangelizacja,

¹⁶ Warto podkreślić, że Jolanta Dzieniakowska w odniesieniu do prasy parafialnej popełniła istotny błąd pomijając znaczenie kalendarzy parafialnych dla całości rozwoju prasy parafialnej na obszarze miasta Radomia. Zob. J. Dzieniakowska, *Prasa Radomska w okresie międzywojennym*, Radom 1995.

¹⁷ A. Stanowski, *Diecezje i parafie polskie w XIX i XX wieku*, „Znak” 1965, nr 137/138, s. 1621–1646; J. Związek, *Rozwój sieci parafialnej w diecezji częstochowskiej w latach 1925–1963*, „Częstochowskie Studia Teologiczne” 1973, nr 1, s. 235–259; J. Kracik, *Rozwój sieci parafialnej i dekanalnej diecezji krakowskiej w latach 1912–1951*, [w:] *Księga Sapieżyńska*, t. 1 *Archidiecezja krakowska za pasterzowania Adama Stefana Sapiehy*, red. J. Wolny, Kraków 1982, s. 409–436; B. Kumor, *Diecezja Tarnowska. Dzieje ustroju i organizacji 1786–1985*, Kraków 1985, s. 586–591; L. Müllerowa, *Organizacja archidiecezji wileńskiej w latach 1914–1984*, „Studia Teologiczne” 1987–1988, nr 5–6, s. 144–160; *taż*, *Sieć parafialna w Polsce w okresie międzywojennym*, [w:] *Christianitas et cultura Europae. Księga jubileuszowa profesora Jerzego Kłoczowskiego*, cz. 1, red. H. Gapski, Lublin 1998, s. 122–126; S. Wilk, *Archidiecezja gnieźnieńska w II Rzeczypospolitej. Administracja diecezji pod rządami prymasów kard. Edmunda Dalbora i kard. Augusta Hłonda*, Lublin 1987, s. 62–103; G. Bujak, *Rozwój sieci parafialnej w diecezji kieleckiej w latach 1918–1939*, [w:] *In vinculo communio. Księga jubileuszowa ku czci biskupa kieleckiego Kazimierza Ryczana*, red. K. Gurda, Kielce 1999, s. 217–251.

wyływająca z misji Kościoła, ale szereg nie mniej ważnych poziomów działania w tym: administracyjny, charytatywny, kulturowo-oświatowy, wychowawczy i społeczno-polityczny¹⁸. I wówczas prasa parafialna, rozpatrywana jako osobne zjawisko historyczne, mieści się gdzieś pośrodku wszystkich powyższych funkcji parafii w okresie dwudziestolecia. Taka próba naświetlenia podstaw społeczno-religijnych istnienia prasy parafialnej zdaje się być potwierdzana przez dostępne źródła. Jak się wydaje, dla głębszego zrozumienia fenomenu funkcjonowania tego czasopiśmiennictwa w II Rzeczypospolitej, ważniejsze wydaje się określenie wielkości grup docelowych potencjalnych odbiorców prasy parafialnej na podstawie liczby praktykujących osób. Wyznacznikiem wielkości grup docelowych odbiorców prasy jest liczba katolików zamieszkujących obszar danej parafii, którą uzyskałem na podstawie schematyzmów diecezjalnych. Oczywiście wraz z upadkiem poszczególnych tytułów prasowych zestawienie wielkości grup docelowych odbiorców prasy musi być rozpatrywane jako wartość zmienna, tym bardziej, że w parafiach „prasowych” zachodziły zmiany powodowane ruchem naturalnym ludności. Zresztą, nie istotne jest ujęcie statystyczne wszystkich wiernych zamieszkujących daną parafię, ponieważ do odbiorców prasy nie zaliczali się ludzie niepiśmienni. Dane o wielkości potencjalnych grup odbiorców prasy zestawiono z okresu, kiedy na rynku funkcjonowała już większość tytułów prasy parafialnej.

Tabela 2 ukazuje pod względem statystycznym złożoność przestrzeni komunikowania społecznego, w jakim funkcjonowała prasa parafialna. Ilość wielkich parafii stanowi zaledwie 6% ogólnej liczby wszystkich parafii, w których ukazywała się prasa. Jest to potwierdzenie lokalnego charakteru tego gatunku czasopiśmiennictwa — w przeważającej większości przypadków prasa była wydawana przy mniejszych i średnich parafiach. Warto wspomnieć o tych największych, takich jak parafia Wszystkich Świętych w Warszawie, gdzie wydawano tygodnik „Wiadomości parafialne” oraz „Roczniki Parafialne”

Tabela 2

Wielkość parafii „prasowych” w latach 1930–1939

Rząd wielkości parafii	Liczba katolików (w tys.)	Ilość parafii „prasowych”
Wielkie	100–30	7
Duże	29–20	24
Średnie	19–9	46
Małe	8–1	43

Źródło: M. Pirożyński, *Statystyka Kościoła Katolickiego w Polsce*, Lublin 1935.

¹⁸ S. Siekierski, *Kulturotwórcza funkcja parafii katolickich w społecznościach lokalnych*, Warszawa 1995, s. 18.

zbliżone w formie do kalendarza, bogato ilustrowany magazyn z życia parafii i stowarzyszeń parafialnych. Parafia ta liczyła blisko 65 tysięcy katolików w 1931 roku¹⁹. Inne wielkie parafie wydające własną prasę grupowały się przede wszystkim w diecezji śląskiej. Na uwagę zasługują: parafia św. Jadwigi Śląskiej w Chorzowie, licząca ponad 34 tysiące katolików, a prócz tego silne grupy mniejszościowe: Żydów i protestantów²⁰, a także parafia pod wezwaniem świętych apostołów Piotra i Pawła w Katowicach z 30 tysiącami wiernych²¹. Czasopisma parafialne wydawane w Częstochowie mogły liczyć na grupy odbiorców prasy parafialnej liczące łącznie ponad 45 tysięcy osób²². Stosunkowo największy rynek odbiorców prasy parafialnej miało miasto Poznań, gdzie wszystkie parafie wydające własną prasę liczyły łącznie ponad 170 tysięcy osób — największą parafią poznańską była wspomniana już parafia św. Floriana i Serca Jezusowego licząca ponad 45 tysięcy ludzi²³, gdzie wydawano jeden tygodnik i dwie mutacje. Do dużych ośrodków, w których zakres odbiorców wydawnictw parafialnych mógł być stosunkowo wysoki należały parafie św. Anny i św. Kazimierza w Łodzi, liczące łącznie 56 tysięcy katolików²⁴. Jak się wydaje, istniały w nich szczególne warunki do tworzenia prasy religijnej²⁵. Na tym tle zjawisko natężenia prasy parafialnej w Wilnie, gdzie parafie „prasowe” miały zdecydowanie skromniejsze możliwości propagowania wydawanych pism, jawi się jako szczególnie zagadkowe. W przypadku Wilna wielkość grup docelowych odbiorców prasy wahała się między 5 tysiącami wiernych, jak w przypadku parafii św. Ducha, do prawie 14 tysięcy, jak w wypadku parafii Wszystkich Świętych i św. Franciszka, tzw. parafii

¹⁹ *Elenchus cleri Saecularis ac Regularis archidioecesis Varsaviensis, Varsoviae* 1931, s. 30. O historii parafii Wszystkich Świętych w Warszawie zob. A. Gagatnicki, *Kościół Wszystkich Świętych w Warszawie*, Warszawa 1893.

²⁰ „Rocznik Diecezji Śląskiej”, Katowice 1931, s. 32.

²¹ Tamże, s. 45.

²² *Schematismus Universi Venerabilis Cleri Dioecesis Czesochovienis*, Częstochowa 1931, s. 25.

²³ „Rocznik Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej”, Poznań 1931, s. 184; o parafiach, w których wydawano prasę parafialną zob. też J. Kotoński, *Kościół i parafia św. Marcina w Poznaniu*, Poznań 1938; S. Zwolski, *Przewodnik po farze poznańskiej*, Poznań 1936; F. Pohorecki, *O dawnym szpitalu i kościółku krzyża świętego w Poznaniu*, „Kronika Miasta Poznania” 1931, nr 9, s. 336–355.

²⁴ *Elenchus omnium ecclesiarum necnon universi cleri saecularis ac regularis dioecesis Lodzensis*, Łódź 1931, s. 18. O parafii św. Anny zob. *Kościół św. Anny w Łodzi*, Łódź 1937; T. Grałiński, *Kościół św. Anny w Łodzi*, „Wiadomości Diecezjalne Łódzkie”, 1952, nr 10/11, s. 300–312.

²⁵ Na terenie parafii św. Kazimierza działało tercjarstwo zakonu św. Franciszka, które założył ksiądz Edward Kulejewski, jeden z wikariuszy parafii. Ożywioną działalność prowadziło bractwo Żywej Róży, które wydawało własne pismo „Posłaniec Serca Jezusowego” kolportowane na terenie parafii. Było to kolejne nieodnotowane pismo o charakterze parafialnym (ważna jest grupa docelowa) przez bibliografię pod red. Z. Zielińskiego. Por. Cz. Stańczak, *Rzymsko-katolicka parafia św. Kazimierza — Widzew*, Łódź 1929, s. 37.

bernardyńskiej²⁶. Ten sam czas występowania wszystkich czasopism wileńskich w zestawieniu z danymi można tłumaczyć jakimś impulsem ze strony duchowieństwa wyższego, ale jest to jedynie hipoteza. Istotne wydaje się jednak spostrzeżenie, że upadek czasopism wileńskich w tym samym czasie, mógł mieć podłoże niedostatecznego bądź nieumiejętnego dotarcia do odbiorców prasy. Równie prawdopodobne wydają się kłopoty ekonomiczne redakcji. Konieczne jest zatem przeprowadzenie badań w archiwum diecezjalnym wileńskim.

Stosunkowo dużymi ośrodkami były parafie w Bydgoszczy, gdzie prasę wydawały parafie św. Mikołaja i św. Trójcy, liczące łącznie ponad 50 tysięcy wiernych²⁷. Warto również wspomnieć o Grudziądzu, gdzie wprawdzie wydawano jedno pismo „Tygodnik Parafialny”, ale parafia, przy której istniało czasopismo, liczyła ponad 30 tysięcy ludzi²⁸. Warto dodać, że w latach 1934–1935 ukazywał się dwutygodniowy dodatek zatytułowany „Słoneczko”. Prasa parafialna była wydawana w przeważającej większości dla mniejszych grup docelowych, np. gazeta w Pleszewie w Poznańskim była istotnym czynnikiem integrującym społeczność tamtejszej parafii²⁹. Podobnie wśród wiernych w parafiach śląskich istniało zapotrzebowanie na tego typu czasopiśmiennictwo religijne³⁰. Niektóre źródła zdają się poświadczać, że gazeta parafialna, gdzie wprowadzono urozmaicone i otwarte na ludzkie potrzeby duszpasterstwo, zyskiwała na znaczeniu i była przez wiernych traktowana jak pismo opiniotwórcze³¹.

Skoro wierni w parafiach są docelową grupą odbiorców prasy parafialnej, warto zadać w tym miejscu pytanie, jaką część przestrzeni komunikowania społecznego wśród katolików stanowiły parafie „prasowe”? W roku 1939, ostatnim, w którym istniały normalne wskaźniki ruchu naturalnego ludności (niezakłóconego przez wojnę), istniało 5018 parafii Kościoła rzymsko-katolickiego. Prasa była wydawana w 186 ośrodkach parafialnych³². Oznacza to, że parafie, w których podjęto inicjatywę wydawniczą, adresowaną do wiernych, w skali całego kraju stanowiły zaledwie 3,7%. To bardzo mało. Warto jednak zwrócić uwagę, że przeważająca większość parafii „prasowych” była usytuowana na ziemiach dawnego zaboru pruskiego. To z kolei powinno podpowia-

²⁶ *Catalogus ecclesiarum et Cleri Archidioecensis Vilnensis*, Wilno 1931, s. 28.

²⁷ „Rocznik Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej na rok 1931”, s. 42, 44.

²⁸ *Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri dioecensis culmensis*, Pelplin 1931, s. 50.

²⁹ Zob. W. Zi entarski, *Zarys dziejów parafii pod wezwaniem Jana Chrzyciela w Pleszewie*, Pleszew 1994, s. 36.

³⁰ Por. A. Ko żlik, *Kościół św. Krzyża w Siemianowicach Śląskich*, Siemianowice 1934, s. 24; J. Dw orak, *Historia parafii nowobytomskiej*, Bytom 1937, s. 13–15; E. P łonka, *Pamiętnik jubileuszowy parafii Janów-Giszowiec*, Katowice 1935, s. 12.

³¹ Zob. A. W ojtkowski, *Pięćsetlecie parafii w Ostrowie Wielkopolskim*, Ostrów 1935, s. 32.

³² M. P irożyński, *Statystyka kościoła katolickiego w Polsce*, Lublin 1935, s. 28–29.

dać badaczom, że waga różnic cywilizacyjnych pomiędzy poszczególnymi „dawnymi zaborami” miała wciąż kolosalne znaczenie, nawet na rynku wydawniczym. Nie można również wykluczyć, że przewaga parafii prasowych na ziemiach dawnego zaboru pruskiego może również wskazywać na większe prawdopodobieństwo istnienia na tamtych terenach innego wzorca duszpasterskiego, bardziej „otwartego” na nowinki płynące z Zachodu, gdzie pozycja prasy była ugruntowana bardzo mocno. Być może tłumaczy to również fakt, że większy procentowo udział analfabetów istniał do końca II Rzeczypospolitej na tzw. kresach wschodnich. Obrazuje to tabela 3.

Tabela 3

Analfabetyzm w Polsce międzywojennej

Województwa	Spis 1921 [%]	Spis 1931 [%]
Wschodnie	64,7	41,0
Centralne	31,7	22,3
Południowe	31,5	24,1
Zachodnie	4,2	2,7

Źródło: A. Paczkowski, *Prasa II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1982, s. 18.

Z takiej perspektywy prasa parafialna wydaje się z punktu widzenia ogółu duszpasterstwa parafialnego w II Rzeczypospolitej inicjatywą oddolną, ale pozbawioną głębszego wpływu na poziom rozumienia i upowszechniania treści religijnych wśród katolików świeckich. Prasa występowała tam, gdzie udział procentowy analfabetów był najmniejszy, co rzutowało na poziom czytelnictwa.

Dysproporcje w skali liczby wiernych są jeszcze bardziej widoczne. We wspomnianym roku 1939 do parafii rzymsko-katolickich należało blisko 19,5 miliona osób, natomiast liczba wiernych w parafiach, w których wydawano gazety nie przekraczała nigdy w ciągu całego okresu międzywojennego 1,5 miliona osób, co stanowi blisko 7,6% ogółu wiernych Kościoła rzymsko-katolickiego. Jeżeli co ósmy katolik w Polsce miał teoretyczną szansę na zapoznanie się z treścią czasopisma, wydawanego przez jego parafię, to jest to odsetek bardzo niski. Prawdopodobieństwo częstszego kontaktu z prasą parafialną w Poznaniu, Warszawie czy miastach śląskich było większe niż w przypadku parafii położonych w diecezji pińskiej czy łuckiej, gdzie i tak język polski nie miał statusu języka dominującej grupy etnicznej.

Czy istnieje zależność pomiędzy ilością nakładu jednorazowego a prawdopodobieństwem szerszego oddziaływania społecznego prasy parafialnej w wielkich parafiach w Warszawie czy Poznaniu? Teoretycznie tak, niemniej w tym przypadku należy podkreślić szczupłość bazy źródłowej, która nie

pozwała stwierdzić, jaki udział w prasie parafialnej wielkich ośrodków miejskich miały zwroty oraz ile egzemplarzy mogło zostać sprzedanych. Dane, co do ilości nakładów jak wspomniano wcześniej są oparte na szacunkach i to nie pozwala do końca traktować tych danych za ostateczne i definitywne. Powyższe analizy służą odpowiedzi na pytanie, w jakiej liczbie wiernych zamieszkujących daną parafię mogła funkcjonować i spełniać swoją rolę prasa parafialna. Przytoczone dane sugerują jednak, że mimo gwałtownego wzrostu liczby czasopism, ich zakres społecznego oddziaływania i upowszechniania treści był niewielki w skali całego kraju. Natomiast zakres tego oddziaływania mógł się zwiększać w rejonach, gdzie istniała najgęstsza ilość czasopism parafialnych i najliczniejsza sieć parafialna — a więc na obszarach diecezji śląskiej oraz połączonych unią personalną archidiecezjach gnieźnieńskiej i poznańskiej, częściowo chełmińskiej i warszawskiej oraz w rejonie miasta Wilna. Na tych obszarach zakres oddziaływania treści prasy parafialnej mógł napotkać lepsze warunki odbioru.

Pod względem wielkości docelowych grup odbiorców prasy parafialnej w przywołanych wyżej parafiach, prasa parafialna jawi się jako prasa o oddziaływaniu regionalnym i lokalnym. Warto zaznaczyć, że w opinii biskupa Adamskiego funkcje kulturotwórcze parafii, które wydawały własną prasę, zyskiwały nowe pole oddziaływania ewangelizacyjnego, co w trudnych warunkach materialnych było dla tych parafii dużym osiągnięciem³³.

Drukarnie prasy parafialnej

Ważnym składnikiem geografii wydawniczej prasy parafialnej są drukarnie i wydawnictwa³⁴. Były to przedsiębiorstwa zróżnicowane zarówno pod względem stanu prawnego, jak i przyjętego profilu wydawniczego. Prasa parafialna jako podsystem prasy katolickiej była drukowana w sześciu rodzajach zakładów graficznych. Obrazuje to tabela 4.

Zestawienie to ukazuje dosyć zaskakujący związek prasy parafialnej z prywatnymi zakładami graficznymi, które wśród przedsiębiorstw drukarskich zajmują naczelne miejsce, z wyraźną przewagą nad pozostałymi typami drukarni. Warto jednak podkreślić, że w przeważającej większości drukarnie należące do osób prywatnych wydawały tylko jeden tytuł prasy parafialnej. Wyjątkiem wśród tych drukarzy jest zakład drukarski S. Nowakowskiego

³³ Zob. S. Adamski, *Z zagadnień i trudności duszpasterskich diecezji śląskiej*, Katowice 1938, s. 15.

³⁴ Zob. M. Pieczonka, *Firmy wydawnicze w Polsce w latach 1918–1939 (próba rejestracji ilościowej)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny” 1990, z. 135, s. 41–56.

Tabela 4

Drukarnie prasy parafialnej

Typ zakładu graficznego	Ilość drukarni
Prywatne	54
Kościelne	22
Spółki udziałowe	20
Państwowe	7
Drukarnie prasowe	7
Specjalne	2

Źródło: *Bibliografia katolickich czasopism religijnych...*

w Radomiu, gdzie drukowano aż 7 tytułów gazet i kalendarzy z okręgu Radomia i okolic³⁵.

Warto podkreślić, że prasa parafialna wykształciła zjawisko koncentracji wydawniczej. Oznacza to, że tytuły prasy parafialnej wydawane przez mniejsze ośrodki wiejskie były drukowane w większych miastach, gdzie istniały odpowiednie warunki graficzne dla zapewnienia wydawnictwu odpowiednio stworzonej szaty graficznej. W dużych ośrodkach prasy parafialnej z reguły istniał podobny punkt koncentracji wydawniczej, położony blisko dużego ośrodka wydawniczego prasy lub z nim tożsamy. Obrazuje to poniższe zestawienie w tabeli 5.

Tabela 5

Drukarnie dominujące na rynku prasy parafialnej

Nazwa drukarni	Miejscowość	Ilość drukowanych tytułów prasy parafialnej	Okres działalności
Drukarnia Loretańska	Warszawa	8	1923–1939
Drukarnia Archidiecezjalna	Wilno	7	1929–1932
Zakład drukarski S. Nowakowski	Radom	6	1928–1937
Drukarnia Katolicka	Poznań	5	1922–1939
Drukarnia „Na Łazarzu”	Poznań	5	1930–1939
Drukarnia Toruńska S.A.	Toruń	5	1929–1939
Drukarnia H. Piotrowska w Chorzowie	Chorzów	4	1933–1939

Źródło: *Bibliografia katolickich czasopism religijnych...*

³⁵ Por. *Bibliografia katolickich czasopism...*, s. 112, 138, 139, 332; *Drukarze i drukarnie Kielecczyzny okresu dwudziestolecia*, red. M. Adamczyk, J. Dzieniakowska, Kielce 2000, s. 45.

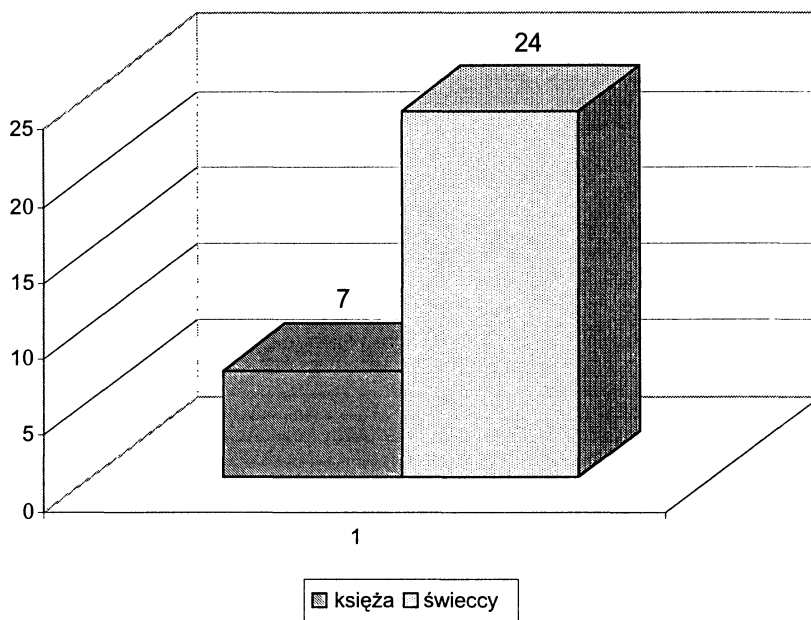
Zestawienie powyższe wskazuje, że w dużych ośrodkach wydawniczych największymi kontrahentami wydawniczymi były drukarnie kościelne: w Warszawie była to drukarnia siostr Loretanek, w Wilnie — drukarnia archidiecezjalna. Do stosunkowo dużych punktów koncentracji wydawniczej należy zaliczyć drukarnię H. Piotrowskiej w Chorzowie, która drukowała 4 tytuły prasy parafialnej ze Śląska. Powyższe drukarnie, wydając większą ilość prasy parafialnej, pełniły istotną rolę w upowszechnianiu myśli katolickiej i podnoszeniu poziomu duszpasterstwa parafialnego w lokalnych środowiskach parafialnych. Warto jednak zaznaczyć, że w badaniach nad drukarstwem polskim w dwudziestoleciu międzywojennym istnieje dosyć duża przepaść, której nie są w stanie zrekompenzować przywołane badania Dzieniakowskiej i Adamczyka nad drukarzami Kielc i Radomia okresu dwudziestolecia międzywojennego. Na podkreślenie zasługuje także fakt, że prasa parafialna, jako inicjatywa oddolna proboszczów i świeckich, zyskała wsparcie drukarni prywatnych, a nie kościelnych.

Prasa parafialna charakteryzowała się niestabilnością w wyborze doboru miejsca druku. Zmiany drukarni w trakcie istnienia wydawnictwa były częstym zjawiskiem i w ciągu całego okresu dwudziestolecia międzywojennego dotknęły ponad 80 czasopism. Najbardziej jaskrawe przypadki tego zjawiska można obserwować w przypadku gdyńskiego tygodnika parafialnego „Gwiazda Morza”, gdzie w ciągu 3 lat gazeta drukowana była w czterech drukarniach — dwu prywatnych oraz w drukarni Morskich Zakładów Graficznych i spółki wydawniczej w Bydgoszczy. Podobnie przedstawiała się sytuacja w pięciu czasopismach poznańskich — zmieniano drukarnie średnio czterokrotnie. Z czego wynikało to zjawisko? Prawdopodobnie wskazuje to na niestabilność finansową prasy parafialnej, ponieważ charakter rozwiązań graficznych przyjętych w większości czasopism poznańskich nie jest porównywalny nawet wówczas, gdy następowała zmiana drukarni.

Redaktorzy i wydawcy

W ciągu dwudziestolecia międzywojennego przez prasę parafialną przewinęło się 167 redaktorów odpowiedzialnych i wydawców. Dane te oparto na bibliografii ks. Zielińskiego i z pewnością nie są to dane ostateczne. Rozróżnienie to jest istotne w przypadkach 8 czasopism, których redakcje wyraźnie oddzieliły te funkcje. Wśród redaktorów wyraźnie dominowali duchowni. W ciągu całego okresu istnienia prasy parafialnej w Polsce międzywojennej na stanowisku redaktorów odpowiedzialnych i wydawców pracowało 136 księży i 31 osób świeckich. W odniesieniu do kadr wydawniczych i redakcyjnych prasy parafialnej w okresie międzywojennym diecezja śląska jawi się jako

zdecydowany ewenement. W redakcjach czasopism parafialnych pracowali głównie świeccy, a nie osoby duchowne. Na tym etapie badań niemożliwe jest jednoznaczne udzielenie odpowiedzi na pytanie o przyczyny tego stanu. Strukturę składu redakcji prasy parafialnej w diecezji śląskiej ukazuje rycina 2.



Źródło: *Bibliografia katolickich czasopism religijnych...*

Ryc. 2. Redaktorzy prasy parafialnej w diecezji śląskiej

Warto jednak zwrócić uwagę, że w skali ogólnopolskiej znajdowali się duchowni redagujący bądź wydający więcej niż jedną gazetę parafialną. Do najciekawszych i najważniejszych postaci należy ksiądz dziekan Leon Rankowski, proboszcz parafii Bożego Ciała w Poznaniu, znany i ceniony w okresie przedwojennym pastorałista³⁶. Warto jednak podkreślić, że dostępna literatura przedmiotu w większości marginalizuje wkład księdza Rankowskiego w redagowanie i wydawanie prasy parafialnej na terenie Poznania. Faktem jest, że istnieje poszlaka pozwalająca przypuszczać, że wydawał on przy parafii Bożego Ciała jakąś formę gazety parafialnej od roku 1912, ale na tym etapie badań nie jest możliwa weryfikacja tego przypuszczenia³⁷. Jednak wkład Leona Rankowskiego w rozwój prasy parafialnej w Poznaniu zdaje się

³⁶ M. Banaszak, *Leon Rankowski (1875–1947)*, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 2 1918–1981, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 15–17.

³⁷ Tamże, s. 16

sugerować, że był w rzeczywistości twórcą prasy parafialnej w okręgu poznańskim. Ksiądz Rankowski był także redaktorem kalendarza parafialnego i „Tygodnika Kościelnego” przy swojej parafii oraz wydawcą wszystkich tygodników parafialnych w Poznaniu. Czy ten fakt dowodził istnienia odgórnej polityki prowadzenia duszpasterstwa parafialnego na terenie Poznania? Nie można tego wykluczyć, zważywszy, że Rankowski jako wydawca współpracował z redaktorami odpowiedzialnymi w danej parafii oraz, co najważniejsze, z biskupem. Było kilku stałych redaktorów-współpracowników księdza Rankowskiego: ksiądz Narcyz Putz, proboszcz parafii św. Wojciecha oraz ksiądz Karol Mazurkiewicz z parafii św. Jana³⁸. Istotne jest również spostrzeżenie, że wszyscy trzej byli właściwie rówieśnikami, a różnica wieku wynosiła najwyżej trzy lata, i jak się wydaje, byli absolwentami tego samego seminarium duchownego — Wyższego Seminarium w Poznaniu. Niestety schematyzmy z Poznania nie podają daty święceń, co mogłoby w przypadku tej samej daty uzyskania sakramentu kapłaństwa wyznaczyć kolejną zbieżność w życiorysach tych trzech duchownych zaangażowanych w rozwój prasy parafialnej w Poznaniu. Ksiądz Putz redagował czasopismo parafialnego w Bydgoszczy w latach 1923–1927, potem w Poznaniu, gdzie redagował dodatkowo 5 czasopism parafialnych, z czego jedno poza granicami miasta — w Luboniu. Ważnym współpracownikiem Rankowskiego był wspomniany ksiądz Karol Mazurkiewicz, redagujący początkowo trzy pisma parafialne na terenie miasta Poznania oraz jedno w Kórniku. W latach trzydziestych można zauważyć dużą wymiennosc funkcji wśród osób duchownych redagujących prasę parafialną. Po początkowych trudnościach Rankowskiego, lata 1929–1930 przyniosły stworzenie dużej grupy księży odpowiadających w diecezji za poziom i wydawanie prasy parafialnej. Oprócz wyżej wymienionych, na terenie Poznania uczestniczyło kilku stałych współpracowników — księży parafii poznańskich: Grzegorz Kurkowski, Antoni Chilomer, Władysław Zapała, Wacław Meyer i Witold Klimkiewicz. Co ciekawe wszyscy są przedstawicielami tego samego pokolenia co Rankowski. Istnieje przypuszczenie, że faktycznie pokolenie poznańskich księży z lat 1870–1880 mogło w trakcie pracy duszpasterskiej zetknąć się z prądami organizacyjnymi życia parafialnego, których osią było wydawanie gazetyparafialnej. Ale to tylko domysł. W odniesieniu do innych diecezji okresu międzywojennego nie spotyka się duchownych, którzy redagowaliby więcej niż trzy czasopisma parafialne. Warto jednak wymienić księdza Józefa Szydzika z diecezji chełmińskiej, który wydawał i redagował w latach 1918–1919 czasopismo w Wielu³⁹. Dziesięć lat później, w roku 1928

³⁸ „Rocznik Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej”, Poznań 1931, s. 177, 183.

³⁹ Por. H. Mross, *Józef Szydzik (1871–1939)*, [w:] *Słownik biograficzny kapłanów diecezji chełmińskiej...*, 1995, s. 326 n.; J. Walkusz, *Działalność duszpasterska Biskupa Wojciecha Okoniewskiego*, Pelplin 1995, s. 218.

wydał jeden numer kalendarza parafialnego w Chełmży. W tym samym mieście pracował w redakcji „Wiadomości Kościelnych”, czasopisma wydawanego przez tamtejsze parafie. Istnieją dowody, że redagowane przez niego pisma reprezentowały bardzo wysoki poziom merytoryczny⁴⁰.

Wśród duchownych redagujących prasę parafialną w diecezji śląskiej były osobowości, których wkład w rozwój form duszpasterstwa parafialnego był nie do przecenienia. Do najwybitniejszych postaci należy ksiądz Teofil Bromboszcz (1886–1937), który od roku 1927 roku był proboszczem w Mysłowicach, gdzie ukazywały się „Wiadomości Mysłowickie”⁴¹. Był redaktorem i założycielem tego czasopisma w 1929 roku. Jednak w 1934 roku został wyświęcony na biskupa pomocniczego diecezji śląskiej i w trakcie swej trzyletniej posługi jako sufragana diecezji dał się poznać jako orędownik wykształcenia umiejętności głębszego rozumienia głosu laikatu przez duchowieństwo diecezji śląskiej. Zdziwiał całkowite pominięcie w literaturze przedmiotu jego wkładu w redagowanie prasy parafialnej w Mysłowicach⁴². Trudno jednoznacznie rozstrzygnąć czy piastowanie przez Teofila Bromboszcza godności biskupa sufragana diecezji śląskiej miało jakiś zdecydowany wpływ na politykę kurii wobec istnienia prasy parafialnej, ale nie można wykluczyć, że wkład świeckich w redagowanie tych czasopism mógł cieszyć się zyczliwością kurii, skoro obecność świeckich na taką skalę w redakcjach gazet parafialnych na Śląsku jest ewenementem w skali całego kraju. Na tym etapie badań nie można ostatecznie przesądzić czy istniały formalne podstawy do zachęty redagowania prasy parafialnej ze strony kurii katowickiej, ale mianowanie sufraganem założyciela jednej z długotrwałych, bilingwicznych gazet wydaje się mieć znaczenie.

Warto podkreślić, że prasa parafialna ukazywała się również w parafiach, w których proboszczami były osoby bardzo zasłużone dla rozwoju myśli katolickiej w diecezji śląskiej. Przykładem tego jest ksiądz Emil Szramek (1887–1942), proboszcz parafii w Mikołowie i parafii NMP w Katowicach, znany społecznik i pisarz katolicki, późniejsza ofiara terroru niemieckiego okupanta w trakcie II wojny światowej⁴³. Ksiądz Szramek był zwolennikiem stosowania nowych form duszpasterstwa, które miałyby na celu przede wszystkim aktywizowanie działalności katolików świeckich na terenie diecezji śląskiej. Poświęcił temu zagadnieniu spory szkic wydrukowany w „Ateneum

⁴⁰ J. Wałkus, *Duchowieństwo katolickie diecezji chełmińskiej 1918–1939*, Pelplin 1992, s. 395.

⁴¹ „Rocznik diecezji śląskiej” 1931, s. 66; zob. J. Kuder, *Historia parafii Mysłowickiej*, Mysłowice 1934, s. 132–136.

⁴² J. Bańka, *Biskup Teofil Bromboszcz (1886–1937)*, „Nasza Przeszłość” 1966, nr 7, z. 2, s. 279–311.

⁴³ „Rocznik diecezji śląskiej” 1931, s. 45; J. Bańka, *Ksiądz Emil Szramek, szkic biograficzny*, „Nasza Przeszłość” 1963, nr 3, s. 141–185.

Kapłańskim⁴⁴. Natomiast postacią, która doczekała się w literaturze najobszerniejszego opracowania był wieloletni proboszcz parafii w Wielkich Hajdukach Chorzowie, ksiądz Józef Czempiel (1883–1943?)⁴⁵ — działacz polskiego ruchu narodowościowego na Śląsku w okresie powstań, zasłużony również na polu wydawniczym. Ksiądz Czempiel pozostawił redagowanie gazety parafialnej „Wiadomości z Wielkich Hajduk”⁴⁶ świeckim, co w zestawieniu z jego głęboką troską o rozwój prasy katolickiej na terenie parafii, nabiera nowego znaczenia. Przy okazji poznawania działalności księdza Czempieła mamy potwierdzenie, że w trakcie wizytacji jego parafii przez biskupa Stanisława Adamskiego poruszano problematykę istnienia na terenie parafii czasopisma⁴⁷. Warto dodać, że redagowana pod jego opieką duchową gazeta osiągnęła bardzo wysoki poziom merytoryczny — poświęcano wiele uwagi i miejsca na sprawy społeczne oraz troskę o dobro państwa polskiego⁴⁸. Po wybuchu II wojny światowej ksiądz Czempiel kontynuował wydawanie gazety, jednakże w mocno ograniczonym wymiarze i tylko po niemiecku. W tym czasie ksiądz Czempiel był już pod stałym nadzorem Gestapo. Prawdopodobnie jego działalność społeczna oraz gruntowna krytyka nazizmu na łamach parafialnego tygodnika przed wojną, co nie umknęło uwadze zamieszkujących jego parafię Niemców, spowodowała jego nakaz aresztowania ochronnego (Schutzhaftbefehl), a następnie na podstawie tego rozkazu osadzenie w obozie koncentracyjnym w Buchenwaldzie, gdzie zginął w 1943 roku.

Do duchowych redagujących prasę parafialną na terenie diecezji śląskiej i chełmińskiej, których działalność w okresie międzywojennym została zauważona w literaturze przedmiotu, należał ksiądz Mateusz Bielok, proboszcz parafii Wszystkich Świętych w Pszczynie, gdzie wydawano tygodnik parafialny⁴⁹.

Na Pomorzu badania nad składem redakcyjnym prasy parafialnej nie zostały doprowadzone do końca, niemniej w odniesieniu do Torunia sytuacja jest dobrze zarysowana⁵⁰. Na Kielecczyźnie do redaktorów wnoszących wkład

⁴⁴ E. Szramek, *O pracy parafialnej na Śląsku*, „Ateneum Kapłańskie” 1929, nr 24, s. 405–406.

⁴⁵ Por. M. Kubista, *Ksiądz dziekan Józef Czempiel jako działacz społeczno-narodowy*, mspś Wyższego Śląskiego Seminarium Duchownego, Katowice 1991; H. Meixner, *Ksiądz dziekan Józef Czempiel duszpasterz społeczny*, Chorzów 1991; J. Myszor, *Józef Czempiel*, [w:] *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego...*, s. 73.

⁴⁶ Zob. J. Kurek, Z. Hojka, *Śląski Mechabeusz i jego parafia — ksiądz Józef Czempiel*, Chorzów 1997, s. 124–125.

⁴⁷ „Wiadomości parafialne z Wielkich Hajduk” z 15 VI 1938 roku, s. 3.

⁴⁸ O rekolekcjach dla różnych grup społecznych, zob. „Wiadomości parafialne z Wielkich Hajduk” z 11 VI 1933; o konieczności ćwiczeń w obronie przeciwlotniczej na terenie Chorzowa, zob. „Wiadomości parafialne z Wielkich Hajduk” z 16 I 1938.

⁴⁹ J. Myszor, *Bielok Mateusz (1870–1950)*, [w:] *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego...*, s. 86–89.

⁵⁰ Por., Z. P. Cywiński, *Wiadomości kościelna parafii toruńskich...*, s. 173–177; H. Mross, *Leon Kozłowski (1987–1948)*, [w:] *Słownik biograficzny duchowieństwa pomor-*

w rozwój tego typu czasopiśmiennictwa zalicza się księdza Wacława Kosińskiego — wydawcę i redaktora „Wiadomości Parafialnych” w Radomiu w latach 1931–1932, który pracował również w redakcjach „Tygodnika Radomskiego” 1933–1934 i „Przeglądu Homiletycznego”. Warto wymienić również Bogdana Kołba, redaktora miesięcznika ukazującego się przy parafii katedralnej. Wśród redaktorów prasy parafialnej znajdowali się dziennikarze mający duże doświadczenie w pracy dziennikarza prasowego, m.in. Bronisław Obuchowicz, współpracownik „Gazety Kaliskiej” od 1894 roku⁵¹. Czy jednak osoby mające doświadczenie w pracy dziennikarskiej mogły pracować w redagowaniu prasy parafialnej w innych rejonach kraju? Nie jest to wykluczone, niemniej wobec szczupłości podstaw źródłowych istnieje konieczność prowadzenia dalszych badań w tym kierunku.

Warto podkreślić, że księża redagujący prasę parafialną w istotny sposób przyczyniali się do wzmocnienia oddziaływania społecznego komunikacji duszpasterskiej. Otwartym pozostaje pytanie o zakres ich poglądów politycznych i społecznych, jakie prezentowali podczas działalności dziennikarskiej. Taka wiedza mogłaby przyczynić się do głębszego naświetlenia wielowarstwowości poglądów tej części polskiego duchowieństwa, jaka miała możliwość twórczego wkładu w słowo pisane. Wydaje się jednak, że poglądy te mogły być zróżnicowane. I tak ksiądz Józef Wysiński z parafii św. Jana w Toruniu był zdecydowanym zwolennikiem narodowej demokracji i czynnym działaczem politycznym, głoszącym antysemityczne hasła⁵². Część księży w parafiach diecezji śląskiej, gdzie również publikowano prasę, znajdowała się w silnych związkach politycznych z sanacyjnym obozem rządowym. Dotyczyło to takich redaktorów-księży jak wspomniany, Józef Czempiel z Wielkich Hajduk, Jan Kapica z Tychów, Wawrzyniec Pucher z Piekar Śląskich⁵³. Jest prawdopodobne, że te dwie opcje polityczne mogły dominować wśród poglądów prezentowanych przez duchownych redagujących prasę parafialną. Wobec szczupłości podstawy źródłowej niemożliwe jest prześledzenie wszystkich życiorysów osób duchownych, które odpowiedzialne były za redagowanie i wydawanie prasy parafialnej w ciągu dwudziestu lat istnienia II Rzeczypospolitej. Nie są również pomocne schematyzmy diecezjalne, które w wielu przypadkach nie podają żadnych elementów *curriculum vitae*, co mogłoby

skiego..., s. 147–149; Paweł Kirstein (1893–1939), tamże, s. 133; Jan Nepomucen Zakryś (1875–1935), tamże, s. 374–376. O księdzu Pawle Kirsteinie zob. Z. Skomski, *Ksiądz Paweł Kirstein jako głosiciel słowa Bożego*, „Studia Pelplińskie” 1975, nr 6, s. 55–67.

⁵¹ M. Adamczyk, *Cztery epoki prasy Kielecczyzny 1811–1956*, Kielce 1991.

⁵² Zob. Z. Załęska, *Rola i działalność endecji w Toruniu w latach 1920–1939*, Toruń 1970, s. 34.

⁵³ H. Olszar, *Udział duchowieństwa śląskiego w życiu politycznym i narodowym II Rzeczypospolitej*, „Śląskie Studia Teologiczno-Historyczne” 1999, nr 32, s. 126.

przyczynić się do podniesienia wartości merytorycznej rozprawy. Autor postuluje konieczność przeprowadzenia drobiazgowych badań, które umożliwiłyby przybliżenie działalności i środowiska tych osób.

Podsumowanie

Artykuł ten ukazał, że większość prasy parafialnej była wydawana na ziemiach zachodnich II Rzeczypospolitej. Parafie, w których ukazywała się gazeta stanowiły ledwo 3,7% w skali parafii w Polsce. To mało. Słabość prasy parafialnej wynikała z niestabilności ekonomicznej i nikłego zainteresowania hierarchii. Kontrastuje to z faktem, że historiografia kościelna podkreśla ogromną siłę prasy katolickiej w II RP.

Z pewnością prasa parafialna katolicka w II Rzeczypospolitej pozostaje wciąż jedną z najmniej poznanych form duszpasterstwa i jest faktem społecznym, zasługującym na wnikliwsze zbadanie.